

КОМУНІКАЦІЯ ЯК ДИСКУРС В ОБ'ЄКТИВІ КОГНІТИВІСТИКИ

COMMUNICATION AS DISCOURSE IN THE LENS OF COGNITIVE SCIENCES

Романчук С.М.,

orcid.org/0000-0002-5737-2951

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри журналістики

Українського гуманітарного інституту,

докторантка

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

У пропонованій науковій розвідці досліджено комунікативну поведінку мовної особистості з її когнітивними складниками. Зазначено, що одне з основних завдань когнітивної лінгвістики полягає у побудові моделі мовного спілкування. На основі теоретичних праць різних науковців стверджено, що поняття дискурс і комунікація співвідносні, але не тотожні. Доведено, що під час моделювання дискурсу можна й треба спиратися на комунікаційні моделі.

У статті підкреслено роль когнітивістики для комунікативної площини дискурсу. Думається, що дискурс – це когнітивний процес, що реалізується в ціннісно-смысловому просторі індивіда, тому що про дискурсивний підхід до тексту можна говорити тоді, коли розглядається світ, що репрезентується особистісним світоглядом і представлений когнітивними знаками кодової системи мовної особистості. Дискурсивні рамки дослідження допомагають конкретизувати коди ціннісно-смыслового простору, з метою виявлення розумово-мовних процесів, що відбуваються у світогляді індивіда.

У праці також проаналізовано інтерпретацію понять стратегії та тактики, що здійснюється в рамках цілого ряду підходів, у тому числі дискурсивного, когнітивного та комунікативного. Наголошено, що саме дискурсивний підхід призводить до ідеї множинності інтерпретації однієї і тієї ж фрази, тексту, що пов'язано з різними свідомостями, які сприймають цей текст, а також різними стратегіями і тактиками тексту.

У когнітивному аспекті дискурс характеризується концептами, що входять до нього, фіксують певні цінності, що несуть у собі сенси. Загальною когнітивною базою для користувачів дискурсу виступає культура народу, який говорить певною мовою і втілює в ній свій духовний та історичний досвід.

Підсумовано, що когнітивна природа дискурсу у тому, що він відбиває у концептах характеристики суспільних відносин. Значною мірою він творить їх. Мова сама структурує реальність, тому що проводить дискретизацію всього сущого. Так когнітивна структура дискурсу відбиває конструктивістську природу і складається внаслідок колективного досвіду та мислення людей у їхній комунікативній взаємодії.

Ключові слова: комунікативна діяльність, когнітивна лінгвістика, когнітивна природа дискурсу, комунікаційні моделі, стратегії і тактики мовлення, когнітивно-дискурсивна парадигма знання.

In the proposed research, the communicative behavior of the linguistic personality with its cognitive components is investigated. It is noted that one of the main tasks of cognitive linguistics is to build a model of language communication. On the basis of the theoretical works of various scientists, it was asserted that the concepts of discourse and communication are related, but not identical concepts. It has been proven that one can and should rely on communication models during discourse modeling.

The article emphasizes the role of cognitivism for the communicative plane of discourse. It is thought that discourse is a cognitive process that takes place in the value-semantic space of an individual, because one can talk about a discursive approach to the text when considering the world represented by a personal worldview and represented by cognitive signs of the code system of the linguistic personality. The discursive framework of the study helps to specify the codes of the value-semantic space, in order to identify the mental and linguistic processes occurring in the individual's worldview.

The work also analyzes the interpretation of the concepts of strategy and tactics, which is carried out within the framework of a number of approaches, including discursive, cognitive and communicative. It is emphasized that it is the discursive approach that leads to the idea of multiple interpretations of the same phrase, text, which is associated with different consciousnesses that perceive this text, as well as different strategies and tactics of the text.

In the cognitive aspect, the discourse is characterized by the concepts included in it, which fix certain values that carry meanings. The general cognitive base for the users of the discourse is the culture of the people who speak a certain language and embody their spiritual and historical experience in it.

It is concluded that the cognitive nature of the discourse is that it reflects the characteristics of social relations in concepts. To a large extent, he creates them. Language itself structures reality, because it discretizes everything that exists. Thus, the cognitive structure of the discourse reflects the constructivist nature and is formed as a result of the collective experience and thinking of people in their communicative interaction.

Key words: communicative activity, cognitive linguistics, cognitive nature of discourse, communication models, strategies and tactics of speech, cognitive-discursive paradigm of knowledge.

Постановка проблеми. Дослідження комунікативної поведінки з її когнітивними складовими та моделювання мовного спілкування – найбільш актуальні проблеми сучасного мовознавства та інших гуманітарних наук. Одне з основних завдань когнітивної лінгвістики полягає у побудові моделі мовного спілкування. Нині багато дослідників бачать дискурс і комунікацію як співвідносні поняття, нерідко трактуючи дискурс як реалізацію (вербалізацію) комунікації, як комунікативну подію чи процес комунікативної діяльності.

Становлення комунікативно-діяльнісного підходу в лінгвістиці призвело до визнання амбівалентності феномену вживання мови і дозволило розглядати його як процес, або як результат. Термін «дискурс» став послідовно використовуватися для позначення об'єкта дослідження в рамках процесуально-діяльнісного опису мовної комунікації, у фокусі якого знаходиться активний суб'єкт спілкування та пов'язані з ним комунікативно-прагматичні, когнітивні, семантичні та інші параметри, що актуалізуються у процесі його мовної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомий західноєвропейський теоретик дискурсології Т. ван Дейк зіставляє терміни «дискурс» та «комунікація», визначаючи дискурс як використання мови, комунікативну подію (communicative event) [1, с. 1–5]. У вітчизняній лінгвістиці також розвивається аналогічний підхід. Так, Ф.Бацевич розуміє під дискурсом складне комунікативне явище, для розуміння якого необхідне залучення екстралінгвістичних факторів (знання про світ, думки, установки, цілі адресата) [2, с. 6]. Г. Онуфрієнко визначає дискурс як «семіотичний процес сукупної комунікативної діяльності взаємодіючих сторін у рамках комунікативної ситуації...» [3, с. 8]. Отже, під час моделювання дискурсу можна й треба спиратися на комунікаційні моделі.

Постановка завдання. Проблема дискурсу останнім часом стає дедалі більш актуальною в лінгвістиці, соціології, філософії, політології, психології, культурології та ін. Дискурс, за Г. Онуфрієнко, – це важко осяжна сфера, невловиме, неточне переплетення мови і культури, що постійно виникає. Це вузол, у якому справді виражаються взаємовідносини мови, культури та суспільства. Саме дискурс створює, відтворює та змінює і культуру, і мову в точках їхнього перетину [Там само]. У нашій праці ми проаналізуємо комунікацію як дискурс в об'єктиві когнітивістики.

Виклад основного матеріалу. Термін «дискурс» вважають одним з найпопулярніших і широко вживаних у сучасних гуманітарних науках. У різних парадигмах знання його використовують у різних значеннях і різних контекстах, часто позначаючи ним різні поняття. Значну палітру визначень дискурсу пропонує швейцарський учений П. Серіот, який дає вісім дефініцій, враховуючи різні напрями лінгвістики й аспекти вивчення обговорюваного поняття:

1) «еквівалент поняття «мовлення», тобто будь-яке конкретне висловлення;

2) одиниця, що за розміром більша за фразу, висловлення в глобальному сенсі, послідовність окремих висловлень (граматика тексту);

3) вплив висловлення на його одержувача, внесення висловлення в мовленнєву ситуацію, що включає суб'єкта й адресата, час і місце мовлення (прагматика);

4) бесіда як основний тип мовлення (аналіз діалогу);

5) мовлення, що привласнюється мовцем, на противагу «оповідання», що розгортається без експліцитного втручання суб'єкта;

6) еквівалент поняття «мовлення» як актуалізація, диверсифікованість на поверхневому рівні, на противагу «мові» як системі мало диференційованих віртуальних значень (дослідження мовних одиниць «у мові» й «у мовленні»);

7) система обмежень, що накладаються на необмежене число висловлень відповідно до певної соціальної чи ідеологічної позиції (напрямок критичного аналізу дискурсу);

8) висловлення/текст із погляду дискурсного механізму» [4].

З позицій сучасних підходів дискурс – це складне комунікативне явище, що включає, окрім текстів, ще й екстралінгвістичні фактори (знання про світ, думки, настанови, цілі адресата), необхідні для розуміння тексту.

Спираючись на теорію діяльності, можна сформулювати такі положення, релевантні для концептуалізації дискурсу як комунікативної події:

1) дискурс – це соціальна комунікація, в основі якої лежить комунікативно-мисленнєва діяльність людей у певному контексті – культурному, психологічному, політичному та ін.;

2) дискурс – це комунікація, що здійснюється, перш за все, вербально, але не виключає невербальних засобів (жест, міміка, малюнок, музика та ін.). Таким чином, дискурс слід розглядати не лише як вербалізовану, але й як невербальну ментально-комунікативну діяльність у соціальному контексті;

3) як будь-яка діяльність, дискурсивна діяльність інтенційна та спрямована на встановлення та підтримання взаємодії між людьми, необхідної для досягнення глобальної (домінуючої) мети, яка детермінована позамовними мотивами суб'єктів дискурсу;

4) дискурс – це інтерактивна комунікація, яка полягає в тому, що його сенс генерується спільно адресантом і читачем (що слухає, адресатом) – активним інтерпретатором повідомлення;

5) реалізація/нереалізація глобальної мети дискурсу є результатом взаємодії суб'єктів дискурсу. З цього погляду і процес мовного впливу постає як взаємодія суб'єктів дискурсу;

6) дискурс об'єктивується у формі діалогічного чи монологічного тексту, що співвідноситься на дискурсивному рівні з комплексним мовним актом. Дискурс немає без тексту.

Ці характеристики дискурсу можуть розглядатися як основа створення універсальної комунікативної моделі дискурсу. Модель комунікації, яка не суперечить даним характеристикам, стає базовою для опису дискурсивної діяльності взагалі та різних типів дискурсу зокрема.

Думається, що дискурс – це когнітивний процес, що реалізується в ціннісно-смісловому просторі індивіда, тому що про дискурсивний підхід до тексту можна говорити тоді, коли розглядається світ, що репрезентується особистісним світоглядом і представлений когнітивними знаками кодової системи мовної особистості. Дискурсивні рамки дослідження допомагають конкретизувати коди ціннісно-сміслового простору, з метою виявлення розумово-мовних процесів, що відбуваються у світогляді індивіда.

Справа в тому, що володіння мовним кодом не є гарантією адекватного спілкування. Знання та використання необхідних стратегій і тактик у мовному спілкуванні – це фактично відповідь на питання що, кому, коли і як слід чи не слід говорити. Одним із проявів дискурсивного підходу стало дослідження стратегічного та тактичного використання мовних засобів крізь призму намірів та комунікативних цілей того, хто говорить.

Спілкування полягає в процесах викладу, передачі та інтерпретації інформації та розумових смислів, тому спосіб представлення процесів вербалізації, передачі та розуміння повідомлення також знаходить своє відображення у моделюванні комунікації.

Інтерпретація понять стратегії та тактики здійснюється в рамках цілого ряду підходів, у тому числі дискурсивного, когнітивного та комунікативного. Поняття комунікативної страте-

гії широко поширене в лінгвістичних дослідженнях, спрямованих на вивчення способів впливу співрозмовників один на одного у мовленнєвому спілкуванні.

У межах когнітивного підходу стратегія сприймається як властивість когнітивних планів, тобто, стратегії «є (часто неусвідомлено) способами обробки складної інформації у пам'яті <...>» [1, с. 277]. У рамках аналізованого підходу стратегія інтерпретується як когнітивний процес, чи як результат когнітивної діяльності.

У межах комунікативного підходу стратегія інтерпретується як сукупність мовних тактик, тобто як сукупність мовних дій, зорієнтованих на вирішення загального комунікативного завдання мовця. Важливо наголосити, що когнітивний та комунікативний підходи до інтерпретації поняття стратегії не суперечать один одному, а, навпаки, доповнюють один одного. З обох підходів стратегія розглядається як складний феномен, дослідження якого передбачає звернення до понять комунікативна/мовна тактика.

Тактики – це сукупність практичних ходів у процесі комунікації. Як відомо, загальноприйнятої класифікації мовних стратегій та тактик не існує. Саме дискурсивний підхід призводить до ідеї множинності інтерпретації однієї і тієї ж фрази, тексту, що пов'язано з різними свідомостями, які сприймають цей текст, а також різними стратегіями і тактиками тексту.

Прагматичний аспект комунікації фокусується на комунікативній ефективності мовного відбору, що описується в акційних одиницях – тактичних ходах, що є вербальним виразом комунікативних стратегій і тактик. Комунікативні стратегії та тактики визначаються як частина комунікативної поведінки та взаємодії, які використовуються для досягнення певної комунікативної мети за допомогою невербальних та вербальних засобів.

Виконання мовної діяльності у соціальній ролі промовця чи реципієнта є здійсненням комунікативної діяльності, яка забезпечується особливим чином з точки зору когнітивних концептів. Крім того, комунікативна діяльність є комунікативно-рольовим виконанням мовної діяльності, що надає їй прагматичну визначеність і наповнює компоненти мовної діяльності (потреба, мета, використання ресурсів мовної системи, комунікативний досвід, комунікативні здібності) певним комунікативно-прагматичним змістом, пов'язаним з виконанням конкретної соціальної діяльності. За кожним комунікативним актом стоїть багатоаспектна, комплексна система знань мовної особистості, що активі-

зується при необхідності у породженні мовного висловлювання.

Така база включає мовні знання, немовні знання, одержані під час пізнавальної діяльності, прагматичні знання, необхідні для реалізації мовного акту. Кожному з комунікантів властива своя найвна та мовна картина світу, кожному притаманна дискурсивна багатовимірна матриця як система взаємопов'язаних когнітивних, комунікативних, соціологічних, етнічних, психологічних контекстів.

Конкретними методами організації знань у дискурсі виступають когнітивні механізми. Вони є універсальними інструментами свідомості людини, інструментами інтерпретативного процесу оперування знаннями. Порівняно з іншими рівнями мови процес формування концептуального змісту лише на рівні дискурсу значно ускладнюється. Частина задіяних когнітивних механізмів забезпечують передачу окремих лексично, морфологічно і синтаксично репрезентованих смислів.

Інша частина механізмів спрямована на конструювання цілісного концептуального змісту дискурсу та окремих його фрагментів, що призводить до індивідуальної конфігурації дискурсивного знання та певного способу дискурсивного уявлення світу та забезпечує когнітивне варіювання дискурсу.

Когнітивні механізми дискурсивної організації знань мають профільний характер. В основі лежить принцип висвічування тих чи інших характеристик концептуального змісту, необхідні для вибудовування кожного конкретного дискурсу. Це можуть бути профільовані значення, характеристики індивідуально авторського концепту, точки зору учасників спілкування. Як центральний механізм конструювання концептуального змісту дискурсу розглядається механізм перспективізації. Він дозволяє організувати дискурс відповідно до єдиної когнітивної мети суб'єкта, тому що даний механізм пов'язаний зі здатністю останнього формувати індивідуальний ракурс осмислення ситуації, що концептуалізується, представляти знання в динаміці.

Когнітивно-дискурсивна інтерпретація контексту пов'язана з проблемою індивідуальної та колективної свідомості, оскільки суб'єкт дискурсивної діяльності унікальним чином поєднує в собі ознаки культури та соціуму, значущих у процесі його соціалізації, а також індивідуально-особистісні особливості, сформовані в результаті спілкування зі світом, присвоєнням суспільного досвіду, внаслідок когнітивної обробки

інформації, що надходить до суб'єкта із зовнішньої дійсності. Вивчаючи природу свідомості, Г. Онуфрієнко вважає, що свідомість, ментальна структура людини, оперуюча знаками, почала розглядатися як щось таке, що може бути не ідентично собі у різні моменти часу. Виявилось, як вважає Г. Онуфрієнко, що у кожній людині «одночасно живе кілька суб'єктів розумової діяльності, і який із цих суб'єктів працює в даний момент часу, залежить від нескінченної безлічі обставин» [3, с. 30].

Про когнітивно-дискурсивну парадигму знання можна говорити як про когнітивно-комунікативну, яка передбачає розгляд дискурсу в термінах теорії мовних актів та мовних подій, а також аналіз власне мовних його властивостей та релевантних екстралінгвістичних факторів, з одного боку, та опис структур репрезентації різних видів знання, визначальні мовні стратегії комунікантів та вибір конкретних мовних форм у процесі їхньої дискурсивної діяльності, – з іншого.

Крім того, сучасне лінгвістичне знання потребує розширення свого проблемного поля та теоретико-методологічного інструментарію за рахунок дискурсивних досліджень. Особливу актуальність аналізу когнітивно-комунікативного дискурсу сучасності надає та обставина, що у сфері суспільного життя сильно відчувається ретардація мови.

У загальному розумінні дискурс – це мовна дія, регламентована соціокультурними кодами (правилами, традиціями та цінностями) певної суспільної практики (науки, правосуддя, релігії, політики, освіти, медицини тощо), за допомогою якої люди – у межах цієї практики – виробляють і транслують свої знання та моделі соціального досвіду, реалізують свої пізнавальні та/або комунікативні потреби.

У когнітивному аспекті дискурс характеризується концептами, що входять до нього, фіксують певні цінності, що несуть у собі сенси. Загальною когнітивною базою для користувачів дискурсу виступає культура народу, який говорить певною мовою і втілює в ній свій духовний та історичний досвід.

Відмінність змістоутворення у різних типах морального дискурсу виявляється у процесі соціальної комунікації. Когнітивна природа дискурсу у тому, що він відбиває у концептах характеристики суспільних відносин. Значною мірою він творить їх. Мова сама структурує реальність, тому що проводить дискретизацію всього суцього. Так когнітивна структура дискурсу відбиває конструктивістську природу і складається внаслідок

колективного досвіду та мислення людей у їхній комунікативній взаємодії.

Розгляд комунікативного аспекту дискурсу передбачає виділення значних йому комунікативних ситуацій і базових дискурсивних практик. Їх показники залежать від суб'єктів комунікації, їх способу вираження концептів та обставин взаємодії. Дискурс специфічний тим, що найважливішу роль у ньому грає автокомунікація суб'єкта. Завдяки його «внутрішній мові» здійснюється самопрезентація моральної свідомості, осмислення власної поведінки та досвіду, безпосередньо дані такі феномени як «голос совісті», «голос серця» тощо.

«Внутрішня мова» не обов'язково має експлікований і розгорнутий характер, проте її відсутність говорить про редукцію морального суб'єкта. Зрозуміло, що здатність до внутрішнього морального дискурсу та потреба у ньому є результатом виховання в контексті певної культурної традиції. Інші значущі комунікативні ситуації, які передбачають дискурс, можливо виділити відповідно до типів соціальної діяльності. Будь-який «тип дискурсу детермінується типом тієї діяльності, у межах якої здійснюється і з цілями якої він узгоджується» [5, с. 56].

У цьому плані дискурс реалізується всередині політичної, економічної, наукової, мистецької та практично будь-якої іншої діяльності. Відповідно, всі види комунікації в цих сферах будуть опосередковані дискурсом. На думку Д. Дуцика, у дискурсі ми пропонуємо іншому приєднатися не лише до моральних висловлювань, а й до комунікативної соціальної дії: «Необхідність аргументації виникає з міркувань можливої співучасті й пізнання» [6, с. 109]. У цих комунікативних відносинах встановлюються соціальні та ідеологічні сенси концептів, адекватні конкретній природі діяльності. Найбільш показовим прикладом тут є взаємодія політичного та морального дискурсу щодо встановлення конкретно-історичного та ангажованого сенсу концептів «соціальна відповідальність», «суспільний обов'язок», «сімейні цінності».

Іншим прикладом може бути оформлення дискурсу в науковій комунікації, коли наукова спільнота відповідно до цілей своєї діяльності встановлює моральне смислове наповнення таких понять як «брехня», «плагіат», «вірність істині», «достовірність результатів».

Провідна роль комунікативного аспекту дискурсу у тому, що когнітивний сенс висловлювань встановлюється у ситуації комунікативної взаємодії. В імперативному висловленні («ти мусиш») суб'єкт дискурсу повідомляє зміст належного

Іншому, а виконання належного стає свідченням того, що Інший зрозумів цей зміст. Якщо розуміння в комунікації не відбулося, то фраза, яка наказує не має для адресата сенсу. Він, безперечно, розуміє значення слів у висловлюванні та його зміст, проте сама модальність повинності залишається непереконаливою. Так розуміння комунікативного сенсу імперативу стає мотивом поведінки, тоді як розуміння конгнітивного значення висловлювання не є рушійною силою поведінки.

Отже, когнітивний аспект дискурсу пов'язаний зі встановленням сенсу цінностей, укладених у концептах суспільної свідомості. У комунікативному аспекті дискурс реалізується як дискурсивні практики у базових ситуаціях спілкування суб'єктів комунікації.

Когнітивно-дискурсивні основи контексту дають можливість вважати, що суб'єкт дискурсивної діяльності бачить світ не через призму своєї мови, а через призму своєї концептуальної системи, яка базується на індивідуально засвоєних кожним суб'єктом фрагментах інформації, що надходять із зовнішнього світу. Частина індивідуальної концептуальної системи репрезентується у дискурсивній діяльності суб'єкта – носія мови.

Наші спостереження свідчать, що суб'єкти – носії мов вступають у дискурсивну діяльність з певним багажем знань і уявлень, системою відносин до світу. У дискурсивній діяльності вони демонструють, модифікують не тільки професійну культуру, а й особистісні соціокультурні смисли (спілкуються не культури, а люди, які їх представляють), передають особисте ставлення до подій, що відбуваються.

Висновки. Таким чином, когнітивно-дискурсивний напрямок когнітивної лінгвістики формує концептуальну основу для розуміння природи контексту як когнітивного утворення.

В основі когнітивних досліджень дискурсу лежить його розуміння як ментального конструкту, що спирається на когнітивні процеси, без яких мовне функціонування неможливе. У рамках сучасних досліджень когнітивна сутність дискурсу описана у таких основних теоретичних положеннях:

1. Дискурс когнітивний за своєю суттю. Він є феномен вживання мови, що репрезентує певний результат пізнавальної діяльності. В основі дискурсу лежить всеосяжне поняття когніції як пізнавального процесу, завдяки різним механізмам якого відбувається переробка інформації, яка осмислюється, оцінюється та використовується учасниками дискурсу.

2. Дискурс – особлива система концептуалізації та категоризації. Основою концептуалізації знань у дискурсі виступає опорний концепт, навколо якого формується як сам дискурс, так і окремі фрагменти, чим забезпечується цілісність когнітивного конструювання дискурсу.

3. В основі дискурсу лежить широкий спектр знань учасників (знань про світ, знання мови та знання про конкретну ситуацію спілкування, комунікативні норми та правила поведінки в тому чи іншому дискурсивному просторі). Вони дозволяють учасникам дискурсу щоразу на основі сприйняття дійсності здійснювати конструювання складного когнітивно-комунікативного простору дискурсу.

4. Дискурс є особливим способом конструювання світу. Виступаючи ментально-мовною репрезентацією знань, дискурс розглядається як «світ», який конструюється за допомогою різних систем знань учасників, а також з урахуванням їх когнітивних та комунікативних здібностей. Відповідно, він визначається в наступних термінах: «дискурсивна картина світу», «альтернативний світ», «модельний світ», «сконструйований світ» та ін. Як формат знання дискурс закріплює

за собою певну когнітивну модель своєї побудови, яка виступає результатом складної інтерпретаційної діяльності суб'єкта, який організує дискурс з урахуванням орієнтації на свою систему знання та систему знання інших учасників дискурсу (виступає суб'єктом дискурсивного знання) та встановлює логіку дотримання ідей, черговість подій, взаємозв'язок між учасниками подій, явищами та ін. Змістовний аспект організації дискурсу зумовлений складним процесом інтеграції внутрішнього (статичного та акумулятивного) та зовнішнього (що передбачає фізичні та соціальні обставини, які формують об'єктивну даність дискурсу) контекстів. Через війну контекстуальної взаємодії у дискурсі створюється загальна всім учасників система on-line знань. Нині on-line знання – це необхідна для процесу організації дискурсу частина знань, яка витягується учасниками з усього обсягу знань, що є в їхній власній когнітивній системі, залежно від розуміння факторів зовнішнього контексту (ситуації спілкування, типу дискурсу, місця та часу взаємодії), факторів поточної взаємодії у дискурсі, а також залежно від усвідомлення потреби у використанні цієї частини знань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Dijk T. A. van. *Studies in the Pragmatics of Discourse*. New York: Mouton Publishers. 1981. 189 p.
2. Бацевич Ф. С. *Основи комунікативної лінгвістики*. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.
3. Онуфрієнко Г. С. *Навчальний тлумачний словник терміно-лексики теорії мовної комунікації для студентів економіко-гуманітарних спеціальностей денної та заочної форм навчання*. Запоріжжя: ЗНТУ, 2009. 70 с.
4. Sériot, Patrick 1985. *Analyse du discours politique soviétique*. Paris : IMSECO.
5. Почепцов Г. Г. *Теорія комунікації*. Київ, 2007. 345 с.
6. Дуцик Д. Р. *Політична журналістика*. К.: Вид. Дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. 138 с.